

Irodalmi Szemle.

Tolstoj vallása. ¹⁾

Oroszország a nihilismus és pessimismus hazája. Ez a két világ- és életnézet — mondhatni — ránehezedik sötétségével e nagy birodalomra; beette magát a szívekbe, s mint erkölcsi járvány megmetyeljezi a társadalmat és szedi áldozatait oly formán, mint nálunk az influenza vagy a kolera. A ragály terjesztésének sok útja-módja van; de talán legközönségesebb eszköze az irodalom. A legjelesebb írók regény alakjában terjesztik a nihilismust, mert kiméletlenül feltárják a társas életben rágódó nehéz nyavalyákat, s akarva-akaratlanul megrendítik az embereknek az élet erkölcsi rendjében való hitét. Akadt az írók közt olyan is, ki megírta és nyíltan hirdeté a nihilismus hitvallását és erkölestanát. Ez az új evangelista *Tolstoj*, ki harmincz év óta hirdeti műveiben ezt az új és csudálatos morált.

Az új morál első hitcikkelye a határtalan engesztelékenység. Dobjuk el az ó-szövetségi „fogat fogért“-féle elvet s a ki minket kővel dob, dobjuk vissza kenyérrel; a gonoszságot viszonzozzuk jósággal, a gyűlöletet szeretettel, egyszóval fizessünk a roszért jóval.

A társas élet minden pillanatban azt tanúsítja, hogy mi ezt a törvényt megszegjük. És sajtátszerű, hogy nem azok szegik meg, kik az evangéliomot nem ismerik, hanem a kik elfogadják s magukat Krisztus követőinek vallják. A keresztyén népek háborúznak, s erejük és idejük legjava részét arra fordítják, hogy megtanulják az öldöklés mesterségét. A mi több, minden állam rendszeresíti a társadalmi védelmet is, mely szerint a törvények megsértőit megbünteti, sőt a törvények áthágását karhatalommal is megakadályozza. A társadalmak egy sereg fegyveres kezét foglalkoztatnak a végre, hogy a gonosztevőket befogják és törvény elé állítsák; hogy büntetteik súlyosságához képest birságot fizessenek, vagy börtönnel és halállal lakoljanak.

Mindezeknél fogva a mai társadalom az evangéliommal merőben ellentétes alapokon nyugszik. És ez természetes is, meg helyes is volna,

¹⁾ *E. Froment. Les idées religieuses de Tolstoï, Paris 1892.*
Léon Tolstoï, Ma religion, Paris 1884.

ha az emberek nem vallanak magukat Jézus követőinek; de azt tapasztaljuk, hogy az egyház nemcsak nem szegül ellen a dolgok illetén rendjének, hanem azt még törvényesnek is vallja; pedig ha azt egybevetjük Jézus tulajdonképi akaratával, be kell látnunk, hogy útnk teljesen eltér az ő útjától, a miből önként folyik, hogy mi a tévedések útján botorkálunk.

Szerzőnk előveszi a hegyi beszédet s annak alapján megállapítja az emberszeretet öt új szabályát: t. i. hogy a Jézus tanítása szerint *a harag veszedelem; a házasság felbonthatatlan; az eskü szükségtelen; a bíráskodás fölösleges*, mert meg van írva, hogy ne ítéljünk és nem ítéltetünk. Ez utóbbi elvben Tolstoj a bírói intézmény tagadását látja, mert ő szerinte ez azt jelenti, hogy tartózkodjunk felebarátaink hibáit elítélni. Valahányszor valakit elítélünk, fenségünkre támaszkodunk, a mi ellenkezik az alázatossággal. Aztán tévedés is azt hinni, hogy mi teljesen megértjük egy idegen akarat actusát.

Az ötödik szabály *az általános emberszeretet elve*, mely nem ismeri a nemzetiségi korlátokat. Ez ellen mond a hadsergek tartásának is. Minden katoná gonosztevő. A háború szerencsés kimenetelért mondott templomi imák megsértik istent, kinek gyermekei vagyunk. Tehát keresztyéni kötelesség katonai szolgálatot megtagadni.

Tolstoj — mint a mondottakból látszik — Jézus tanításából csak az erkölcsi részt tartotta meg, s mellőzte a vallásos részt. Mellőzi az imádságot, sőt magát az isten fogalmát is, mely ránézve csak symbolum. Természetes, ha az istenben való hitről is mélyen hallgat. E szerint a Tolstoj vallása nem egyezik meg a Jézus vallásával, mert hiányzik belőle a vallásos elem. De azt a főnt vázolt új társadalmi morált sem erősítik meg Jézus tanításai.

Jézus sohasem ítélte el sem a háborút, sem a katonáskodást. Egy ízben lett volna alkalma ezt tenni, midőn a százados kérte, hogy szolgáját meggyógyítsa. A százados a keze alatt levő katonák fölötti tekintélyére hivatkozik, s Jézus a helyett, hogy gáncsolta volna ezt a tekintélyt, még helyeselte. Az ítélkezéstől sem tartózkodott, sőt nagyon is élesen ítélte el a farizeusokat és írástudókat, kiket képmutatónak és vipera-fajzatnak nevezett.

A birtokot sem vetette meg Jézus; hiszen gyakran volt a Péter házában; megáldotta Zakeust, ki vagyonának felét a szegényeknek adta, de a másik felét magának megtartotta; a hűtelen sáfárról szóló példázatot pedig így fejezte be: „ha a másén hívek nem voltak, kicsoda bízná reátok azt, a mi a tiétek?” Az alamizsnázkodásra vonatkozó ajánló szavai szintén szentesítik a birtokot, mert a communismus nem ismeri az alamizsnát.

Jézus a pénz használatát, valamint a kereskedést is helyesli; a a talentomos szolgák közül megdicséri azt, a ki az öt talentomán más

öt talentomot nyert; a másikat pedig megróttá, hogy miért nem helyezte el pénzét a pénzváltóknál.

A bíróságoknak sincs ellene Jézus; hiszen mikor Pilatus elé hurczolták, egy szóval sem vonta kétségbe annak bírói jogát; és midőn Péter a szablyákra mutatva erőszakot szeretett volna használni, Jézus csak ennyit mond: elég. (Luk. XXII. 38.)

A szőlőműves gazda parabolája szentesíti a gazda tekintélyét munkásai fölött és a munkabért. A házasságot szintén megerősíti a parázna asszony védelmezésén kívül azzal is, hogy kimondja: „az ember elhagyja atyját és anyját, s követi az ő feleségét.“

Igaz, hogy a hegyi beszédben tiltja az esküt; de másutt meg nyíltan mondja, hogy „a ki esküszik az égre, esküszik istennek a királyi székire is.“ (Máté XXIII. 22.) Általában azt a kérdést vehetni fel, hogy van-e jogunk a Jézus tanításából némely részeket kiszakítani s belőlük Tolstoj módjára egy új társadalmi morált alkotni akarni? Felelet: nincs. Nincs egyfelől azért, mert Jézus a végzetlen ember-szeretetet („a ki téged közel dob, dobd vissza kenyérrel“) a farizeusok határtalan önzésével állította szembe, mint az ő megdöbbenésükre és gyógyításukra szolgáló szélsőséget. Továbbá azért sincs jogunk azt tenni, mert Jézus tanításainak Tolstoj felhasználta része annak a valóságos exaltationának a kifejezése, mely a világ végének elközelgetését sejtette. Ebből kifolyólag mondá, hogy mert nem sokára „eljövend az embernek fia az ő dicsőségében és ül az ő dicsőségének királyi székében,“ vessétek el a földi javak gondját; vegyétek le eszetekeket a mulandó dolgokról: várjátok a végítélet nagy napját. — Végül Tolstojnak különösen azért nincs joga a maga új sociális morálját Jézus tanaira alapítani, mert tagadja a társadalom létezésének lehetőségét. „Felejtjük el a multat — így tanítja ez az új evangyelista — és ne teremtsünk semmi jövőt. Törjük össze személyes életünket; töltsük be a föltétlen lemondás törvényét, hadd szűnjék meg utánunk a világ.“

Az erkölcsi nihilismusnak ez a következtetése teljesen megezáfolja Tolstojt magát. Ha áll a fentebbi postulatum: akkor a megsemmisülés a lét legfőbb célja, s akkor az *életérzet* és a *halál* egymást fedező fogalmak; pedig mi úgy érezzük, és úgy tudjuk, hogy úgy különböznek egymástól, mint a hogy különbözik a világosság a sötétségtől. A személyes étellel való szakítás szintoly félszesség és öreg hiba, mint az önzés. Ha végzetünk minket egyéniséggel ruházott fel, vajjon azért tette-e, hogy azt magunktól mint az elviselt ruhadarabot, eldobjuk? Aztán képzeljük el azt a társadalmat, melynek tagja egyéniségüket: *én*-jüket levetkőznék? Valóságos phantom-lényekké törpülnének, kikből kialudott minden vágy és minden emberi törekvés. Egyetlen dolog maradna még az emberi nem számára fenn: az életet a lehető legkezdetiesebb és legalantasabb színvonalra szállítani s e végett az állati életre visszatérni. A vágy nélkül lézengő emberek nyája, mely földre szegzi tekin-

tétét s bánatlanul várja, hogy ez a föld kebelébe temesse. Ime, ez az embertelen és szívzaggató vég várna Tolstoj társadalmában az egyéniségéből kivetkőzött emberre. Szerencsénkre az ember mindenekelőtt más egyéniségekkel érintkezésbe jövő egyéniség; s ennél fogva életünk czélja az, hogy az életet teljes kifejezésre juttassuk, megvalósítván annak mind egyéni, mind társas oldalát. Ez a megvalósítás alkotja a boldogságot. A boldogság sajátja, hogy nem lehet elszigetelt: e szerint nő, amint terjeszkedik, s akkor lesz abszolút, midőn egyetemessé válik. Természetes tehát, hogy az egyén czélja nem ellenkezhetik a hozzá hasonló lények létezésével. Mihelyt a kettő összeütközik, eléáll a veszedelem. Jó szerencsénk, hogy éppen ennek a veszedelemnek az elkerülésében áll az emberiség haladása és jövőjének feltétele.

Felméri Lajos.

Török történetírók.

Török-Magyarorkori történeti Emlékek. II. osztály: Írók. — Török történetírók. — A M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte Thüry József. I. kötet. — Budapest, 1893. Kiadja a M. T. Akadémia. 8^o VIII. és 433 lap. Ára 4 frt.

A M. T. Akadémia nagybecsű vállalatot indított meg, midőn elhatározta, hogy a török történetírók munkáiból lefordíttatja és kiadja a mi történetünkre vonatkozó részeket. Már a 60-as évek elején megindította a „Török-magyarorkori Történeti Emlékek“ első osztályát az „Okmánytár“, a miből több kötet jelent meg eddigelé. Ugyanakkor elhatározta azt is, hogy e vállalatnak II-ik osztályát a *török írók* munkáinak hazai vonatkozású részei fogják képezni. Ezt a határozatát 1891-ben megújította és a török történeti munkák lefordításával Thüry Józsefet bízta meg, a ki törökül jól tud s a magyar történelmet ismeri.

Ennek a munkának I. kötete most jelent meg s hat török történeti munkát tartalmaz 1389-től 1532-ig. A legrégebb vonatkozásokkal kezdődik, mert az Akadémia történelmi bizottsága — nagyon helyesen — nem az írók korát, de a munkájokban tárgyalt korszakok és időrend sorát határozta a kiadás sorrendjénél irányadóul.

I. Az első egy *1486-iki Névtelen* munkája: *Az Oszmán-ház története*, melyet csak két régebb (egyik a XIII. sz. végén, másik a XIV. sz. elején élt) török történetíró előzött meg, de kiknek munkái csak későbbi történetírók idézeteiből ismeretesek. Az Oszmán-ház történetének 1486-iki kéziratát Verancsics Antal hozta magával portai követése alkalmával s jelenleg a bécsi császári könyvtárban őriztetik. Tartalma az oszmán birodalom alapításától az 1472-ik évig terjed. Magyar vonatkozás benne: Bődön (Viddin) elfoglalásáról, Oláhország, Bosnya hódítgatásáról 1389-ben; majd a nikápolyi ütközetről (1395.); a magyar határszéli harcokról 1427—1442 közt; a vaskapui ütközetről

(1442.); Hunyady János hosszú hadjáratáról (1443.); a várnai ütközetről (1444.); a rigómezeiről (1448.); Belgrád ostromáról (1456.); Szendrő elfoglalásáról (1458.); az oláhországi hadjáratról (1462.); Jajca ostromáról (1463.) A Hunyady János elleni gyűlöletet élénken visszatükrözi ez a munka az által is, hogy őt többnyire „*piszkos Jankó*“ „*átkozott Jankó*“ néven emlegeti, de hadvezéri genialitását nem tagadhatja s kénytelen bevallani, hogy sok csúfos vereséget szenvedtek tőle a törökök. A várnai ütközet leírása feltűnően összevág a mi forrásainkkal. Elismeri, hogy a törökök már-már meg voltak verve, midőn „*az átkozott király*“ szívében az ördög kísértése diadalmaskodott s ez elbizakodottá tette őt“ elhagyta helyét, támadott. „A hadrend széléhez érkeve a király lova megbotlott, az *átkozott király* pedig arczczal leesett róla; két janicsár *fejét levágta* és Murád szultánhoz vitte. A király fejét *lándsára szúrva* magasra emelték s a kikiáltók négy felé ezt kiáltották: „*ez a fej a király feje!*“ A futó törik sereg erre visszatért; a hitetlenek serege megzavarodott, az *átkozott Jankóhoz* futottak, a ki nem engedte a sereget szétszóródni, azt mondván, hogy „*mi ide nem a királyért jöttünk, hanem vallásunkért!*“

2. A második ismert török történetíró Nesri minket is érdeklő munkája ugyancsak „*Az Oszmán-ház története*“ címet visel. Kézírata ennek is a bécsi ud. könyvtárban őriztetik. Tartalma 1485-ön végződik s minket illető része szintén 1389-ben kezdődik, még pedig a híres és nagyfontosságú *rigómezei ütközet* részletes leírásával, címekkel ellátott fejezetekre osztva, melyek egyike e csata után orozva leszúrt „*Murád szultán glázi vértanúságá*“ -nak van szentelve. Több kisebb-nagyobb hadjárat után ismét részletesebb „*A várnai csata elbeszélése*“, mely elismeri azt is, a mit a keresztyén források állítanak, hogy már a szultán is el akart futni s egy bég tartóztatta fel, lovát megragadva. A szultán — Nesri szerint — Ulászló király levágott fejét Bruszába küldötte. „A király feje egy edénybe volt téve s *rá mézet tettek*, hogy az elomlásról megóvassék ütközben. Ott a fejet hajánál fogva kivevén, a Lulufér vizében megmártották s azután épen olyaná lett, mintha épen most vágták volna le. Ekkor lándsára tűzték s körülhordozták a városban.“ — Kiemelendő még „A koszovai (rigómezei) harc elbeszélése“ (1448.); „Belgrád ostromának elbeszélése“ (1456.)

3. *Turszun bég* fődeftérdár munkája „*A hódító Mohammed története*“ tulajdonképen II. Mohammed uralkodását írja le. trónra léptétől 1451-től; de az események elbeszélését e szultán halála (1481) után is folytatja és II. Bajazid uralkodásából is felölel még tíz évet, tehát 1491-ig terjed. Munkája szintén a bécsi udv. könyvtárban maradt fenn kéziratban. Minket érdeklő része a nevezetes „*belgrádi hadjárat elbeszélése*“ -vel kezdődik (1456). Hunyadit „*az átkozott királ*“ címen emlegeti; a várból kiűtő keresztyén sereget — szerinte — a török színellett hátrálással csalja ki a várból és veri meg (?) „A vár elfoglalása

már — szerinte — gyenge támadással is lehetséges lett volna, de a kegyes padisah meglegedett ennyi diadallal.“ (!) Hunyadi eme fényes utolsó győzelme után hamar bekövetkezett halálát („az átkozott király pokolra költözését“) regényes mezbe öltözteti, elbeszélvén, hogy „vakmerő n ő is kijött a várból és egy kevésse futkározott a csatatéren, míg nem egy török harcos észrevevén, hátulról halált okozó nyilat röpített beléje, a mely sebe következtében a pokol útjára költözött.“ — A belgrádi hadjárat után az 1458-iki szerbiai (Lázországi) hadjáratot írja le, melyről Horváth Mihály és Hammer nagyon hézagosan írnak, úgy hogy Turszun bég munkája sok újat mond. — Ezt követi Szendrő elfoglalása, az oláhországi hadjárat (1462.), a bosnyai hadjárat (1463), a moldvai (kara-bogdáni) hadakozás (1476.) leírása tanulságos részletekkel.

4. *Szeád-eddin* munkája „*A történetek koronája*“ történeti becstét nagyban emeli írójának kiváló egyénisége. Szeád-eddin (szül. 1536.) két szultán (III. Murád és III. Mohamed) nevelője (khodsa) volt s olyan tekintélyt szerzett, hogy egy negyedszázadon át ő intézte Törökország sorsát, s a legfőbb egyházi méltóságra emelkedett, midőn 1599-ben bekövetkezett halála előtt másfél évvel sejkül-ül-izlámmá neveztetett ki. Részt vett a 15 éves háborúban s pl. a mezőkeresztesi török diadal (1596.) első sorban az ő érdeme volt. Főmunkája (*A történetek koronája*, vagy mint a török szokta nevezni: a *khodsa táríkhja*), mely több kiadást ért és rendkívüli elterjedésnek és hírnévnek örvendett, jóval a saját kora előtti történeteket tárgyal, írott források alapján, melyeket kritikával dolgozott fel. Olasz, latin, sőt francia nyelvre is lefordították, magyarul is jelent meg belőle 1862-ben néhány részlet „*Hunyady János hat legnagyobb csatája*“ czímen a M. Tört. Tár. XIV.k ötletében, *Vámbery* fordításában. — Az első magyar vonatkozású rész benne: „a hitetlen szerbek támadása“ 1365-ben; az utolsó: „Jajcza ostroma 1517-ben“; a közbeeső rész fordításban 84 lapot tesz ki. Nevezetesebbek benne: a *riyómezei* ütközet leírása (1389.), a *nikápolyi* csata (1395.), Szemendre (Szendrő) elfoglalása; az izlám hadának veresége (1442.); Hunyadi 1443-iki hosszú hadjárata Bolgárországban; a *várnai* csata (1444.) részletesen (7 lapon); a *riyómezei* ütközet (1448.); a belgrádi híres ütközet (1456.), midőn

„Az átkozott Jankó számtalan sereggel
Megjött és segítségére lön Belgrádnak.“

Azután következnek a „hódítások Szerbiában és beütés Magyarországra“ 1458-ban; a bosnya hadjáratok (1463.); a kenyérmezei csata (1479.) — A trónkövetelő „*Dsem herczeg*“-ről egy szép fejezet szól; s végül még néhány hadjárat leírása következik, pl. Moldva ellen (1486.), majd az arnauták ellen „Magyarország királya *Jankó*“ t. i. Hunyadi Mátyás halála után, a kit, szintűgy mint atyját, *Jankónak* nevez stb. *Szeád-eddin* szépen írott műve verses részletekkel is bőven van tarkázva s míg egyrészt lellemes olvasmány, sok tanulságos és új adalékot szolgáltat a Hunyadiak-kora történetéhez.

5. *Kemálpaszadáde*: „*Mohács-náme*“ cz. történeti munkája a kötet legértékesebb darabja (92 lap), mind írójának egyéniségénél, mind a feldolgozott történeti tárgynál fogva, mind a ragyogó fantáziájú s költői szépségű leírásokat illetőleg. Az író előkelő ember volt s egyike a legnagyobb tudósoknak, a kiket a mohammedán irodalom-történet felmutathat. A nagy hódító Szulejmán szultán épen a nevezetes 1526-iki hadjárat előtt nevezte ki őt *sejkh-ül-islam*má. Még I. Szelim megbízta az oszmánok történetének megírásával. Ennek egyik része, a mely minket is közelebből érdekel, a *mohácsi vész története*, mely (ő maga nem lévén részt a hadjáratban) a leghitelesebb forráson, Szulejmán naplóján és szemtanúk elbeszélésein alapszik. Megjelent ez többek közt 1859-ben Párisban francia fordításban „*Histoire de la campagne de Mohacz par Kemal Pacha Zadech*“ stb. cz. a. Ez szolgált a „Thúry fordítása alapjául. — A munka sok keleti szóvirággal és szószaporítással (a mi ugyan mint olvasmány igen szép) de egyszersmind sok becses történeti részlettel beszél el ebben az egész hadjáratot, megindulásától befejezéseig. Szulejmán és Ibrahim nagyvezért természetesen az égis magasztalja, „*Laos királ*“-t a „*szerencsétlen Engürusznak gonosz királyát*“ és a „*féslett életű gyaurokat*“ becsmérli; a mohácsi magyar sereg számát a valóságos negyedszázezer helyett másfél százezernek írja, hogy a török vitézségét ez által is emelje. Annál inkább dicséri a „*nyomorúlt magyaroknak a pápa tollához és menyasszony arcához hasonló ékességű és gazdag országát*“, főkép a budai királyi palotát s annak kincseit, melyeket hajóba rakva szállítottak el Konstantinápolyba. Becsmérli a magyarok hadvezérletét s nyíltan kimondja, hogy *ha Mohács helyett a Dráva felett lévő mocsarak előtt állják útját a török seregek, nem keltek volna ottan át*. „*Ha a nyomorúlt király a vele lévő kutyákkal e mocsár szélére jött volna s ott ágyúütegeket állítva fel, tüzelt volna a támadó ellenségre: akkor megakadályozza vala, hogy a hit harezosai a szent-harcz vadaskertjébe menjenek . . . Nem látta a helyes módot, a mely szerint kellett volna cselekednie*“ (235. l.) Lajos király — szerinte — „*két helyen sebet kapván*“ (íme a Szerémi látta és leírta kardvágások!), szűk lett neki a világ . . . elfutott a csatáról sebesülten; lovastúl, fegyverestül a vízbe ugrott s azok számát szaporította, a kik elestek vagy *vízbe fúltak*.“ (Tehát még a török író szerint is vízbe fúlt Lajos király, nem mint némelyek mostanában képzelősködni, mintha Szekesőn Szapolyai György vágta volna agyon!) Irónk szerint 40—50,000 magyar „*fuladt a küzdelem érvényébe*“. Mindent összevéve Kemeal pasa munkája, kritikával használva, nagybecsű forrásmunka a mohácsi vészről, mint a mely feltárja előttünk az érem másik oldalát.

6. Utolsó közleménye e kötetnek „*Szulejmán naplói*“ és pedig az 1521. 1526. 1529. és az 1532. évi török hadjáratról, melyek pontosan és részletesen feljegyzik főkép az állomásokat, melyeket a szultán

hadai tartottak s röviden a főbb eseményeket. Mint hivatalos feljegyzések, teljes hitelt érdemelnek, természetesen török szempontból nézve a dolgokat.

A *függelékben Oklevelek* egészítik ki a kötetet, 1385. évtől, 1541-ig XII beces török hivatalos okirat, melyek közül a nagy Szulejmánéi feltárják a török politika vezérelveit a magyarországi hódításokat illetőleg:

Általában az egész kötet nagybecsű forrásmunka a török magyar érintkezések történetéhez, melynek kiadásával az akadémia nagy szolgálatot tett a magyar történetírásnak Emberét is jól megválasztotta.

Thúry József a megbízatásnak derekasan megfelelt: szép magyarsággal, világosan fordított, magyarázó jegyzetekkel bőven ellátta a munkák szövegét, feloldotta a török időszámítást s minden munka elé külön-külön bevezetést írt az illető író életéről, szerepléséről, irodalmi működéséről s különösen minket érdeklő művéről. A kötet végén a szövegben előforduló *török szavak magyarázatát* nyújtja betűrendben s a kötet használhatóságát *név- és tárgymutató* által is növelte.

Szádeczky Lajos.

Régi magyar utazók Európában 1532—1770.

Eredeti kútfőkből összeállította és magyarázatokkal ellátta Szamota István. Az előszót írta Vámbéry Armin. Nagy-Becskerek, 1892. (Szabó Ferencz tört. nép- és földr. könyvtárának XLI. kötete. Sr. 373. lap).

Szamota, ki már 1891. feltűnést keltett „*Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054—1717.*“ című kötetével (16r., 559 l.), ezzel az újabb anthológiájával teljes elismerést érdemel. Számos olyan magyar utazót szólaltat meg, a kikről nemcsak a világ, de az ország sem vett tudomást s így még minálunk is röpkeszővé lehetett Zrinyinek az a mondása, hogy Magyarországon „*senki sem lesz zarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni.*“ Az a magyar, ki már a honfoglalást követő hadi kalandozások korszakában is idővesztegetés és fölösleges fáradság nélkül tudott eligazodni Európának legszagattottabb hegyvidékein, mint követ, zarándok, hittérítő, fogoly, vagy mint igazi túrista szintén teljes otthonossággal mozgott mindenütt, a hová sorsa, célja vezette. S a mit láttak, magyar szemmel látták; úgy, hogy tudósításaik föltétlenül szükségesek mindazoknak a magyaroknak, kik a szomszéd országok múltjával önállóbban kívánnak foglalkozni.

Valóban, a kik azzal csufolódnak, hogy Magyarországon dogmaszámba mehetnek az egyetemes történelemnek külföldről hozott adatai s azok feldolgozásai, bizonyos korszakkal foglalkozva, örvendő tapasztalhatják, milyen éltető, üde szellem árad feléjük egy-egy régi magyar utazó tudósításából s mennyivel helyesebben ítélnak valamely korszak bármely népéről, ha róla egy magyar kortárs nyilatkozatát hallhatják.

Szamota, helyes érzékkel, az első részben négy oroszországi úta-zóval (*Kakas István, Bay Mihály, Pápay Gáspár, Ráday Pál*) ösmertet meg bennünket. Valamennyien diplomaták voltak s így, ha a sulyt inkább a hely- és néprajzi viszonyok bemutatására fektették is, mindannyian alkalmasak arra, hogy a politikai viszonyok megítélésénél tekintetbe vegyük tapasztalataik leírását. Czélszerűnek tartottam volna különben, hogy *Szamota* — ha csak anthológiát kívánt is adni — röviden egybefoglalja az Oroszországról író többi magyarnak irodalom-történeti ismertetését is, és kiegészítse mindazt, mit „*Magyar írók Oroszországban*“ című cikkemben (Földrajzi Közlemények, 1882., 345—559. l.) összeállítanom sikerült. *Szamota* különben, ki a szláv nyelvekben tökéletesen otthonos, nagybecsű jegyzeteiben számos orosz eredeti munka és egykorú útleírás alapján magyarázgatja magyar utazóink tudósításainak szövegét.

Nyugat-Európát jórészen a kedvesen író Szepesi *Csombor Márton* és Szathmári *Király Ádám* könyvei és naplói alapján mutatja be. Annak, a ki pl. Bethlen világtörténelmi helyzetéről s a magyarságnak a korabeli Európához való viszonyáról akarnak szólni, könnyebb lesz a feladata, ha segítségül hívja Csombornak egyszerű, sokszor naiv, de minden ízében magyar szellemű, igazságszeretete és helyes megfigyelésre valló följegyzéseit, melyek Európa legműveltebb országaira, első sorban épen azokra vonatkoznak, melyek Bethlennel igen is törődtek. A szegény tanítónak irodalomtörténeti tekintetben is érdekes munkája rendkívül fontos adalék azokra nézve, kik párhuzamot akarnának vonni az akkori magyar közép- és felsőbb osztály műveltsége és eszmeköre közt. Ezt az utóbbit *Haller Gábor, Rhédey László, Bethlen Miklós, Bezeredy Zsigmond* és Szathmári *Király Ádám* képviseli ebben a könyvben.

A harmadik rész az akkori Magyarországot legjobban érdeklő *Balkán-félszigetre* vezet bennünket. Viszonyaink hozták magukkal, hogy itt — pedig egyszerű utazókat is említhetett volna — ismét főképen azzal ösmertet meg bennünket, útközben mit találtak érdekesnek és följegyzésre méltónak olyan magyar diplomaták, mint *Borsos Tamás, Sebesi Ferencz, Rozsnyay Dávid, Sándor Pál* és *Komáromy János*. *Szamota*, ki az általuk bejárt területeket részben maga is fölkereste, szövegek megértésében gondos jegyzetekkel és becses fölvilágosításokkal támogat bennünket, képet azonban itt sem nyújt a Balkán-félszigetre vonatkozó régi irodalmunkról, a mi bizonyos tekintetben zavarja derék anthológiájának nyugodt élvezését.

A tartalmas kötet azzal a rövid értesítéssel ér véget, hogy *Mikes Kelemen* és báró *Tóth Ferencz* keleti útjáról a második kötetben olvashatunk. Örömmel fogadjuk azt az ígéretet, hogy munkájának folytatása lesz; mert *Szamota* idáig is helyes érzékkel válogatta össze anthológiájának fejezeteit, alaposan világosította föl szövegeknek homályosabb helyeit, jól fordította magyarra a néha latin, francia, vagy német nyelvű

szöveget, kellően csoportosította az érdeklődésünket lebilincselő teőrleketet, s így olyan kedves és tanulságos olvasmányt nyújtott, mely teljes mértékben megérdemli a művelt közönség figyelmét és pártolását. Igen jó segédeszköz és előkészítő az a magyar földrajzi ismeretek történetéhez, a mely majd teljesen tudományos alapon szállhat szembe azzal a kérdéssel, van-e és volt-e geographia Magyarországon?!

De meg kell jegyeznünk azt is, hogy nem helyeselhetjük azt az eljárást, hogy egy-egy útnak az útleírását tüstént megszakítja s így szétdarabolja, mihelyt a kiszabott keretet (pl. itt Európát) átlépi. Így tesz Kakas István útnak, a kit a Kaspi-tengerig követ, s onnan vissza (titkárát); de útnak aránylag csekély persiai részét elhagyja. Így az olvasó csonka képet nyer az útnak s ki tudja mikor és hol olvashatja majd azt is; pedig pl. ez annyira együvé tartozik, hogy azt ketté választani semmiképen sem indokolt.

Márki Sándor.

Paulys Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft.

Neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von Georg Wissowa. Erster Halbband (Aal — Alexandros). Stuttgart (Metzler) 1893. 1440 hasáb n. 8 rébén. Ára 15 márka.

Esemény volt, a mikor 1837-ben Pauly Real-Encyclopaediájának első kötete megjelent s örömmünnepe a mikor 1852-ben 8 vaskos kötetben szerencsésen befejeztetett olyan kiváló szaktudósok közreműködésével, a minők a többek közt Bähr, Becker W. A. Forbiger, Gerlach, Haakh, Ladewig, Nitzsch, Preller, Rein, Tenffel, Walz, Westermann, Zeller stb. voltak. A vállalat sikeréről tanúskodott az a körülmény is, hogy a kiadó (noha nem volt szükséges) az első kötetet több mint még egyszer akkora terjedelemben átdolgozva, 1864-ben újra kiadta, csak hogy a munka egyenlőtlensége megszüntetessék. Azóta „Pauly” — így nevezi ifja, örege — a classica philológiával foglalkozóknak csaknem oraculum; hozzá fordul mindenki, benne keresi az első útbaigazítást mindenki, és . . . ritkán csalódik! Ámde a tudomány halad. Harmincz, negyven, sőt (a II. kötet megjelenésétől) ötven év sokkal hosszabb idő, hogysem a legjelesebb munkán is meg ne érezzék a fokozatos elmaradás.

Épen azért szerencsés gondolat volt úgy a kiadó cégtől, mint a kiadás vezetésére vállalkozó *Wissowa* György marburgi egyetemi tanártól, hogy számos jeles szakférfiúval szövetkezve, a becses munka átdolgozására vállalkoztak.

Átdolgozásra, mondom, mert egyszerű átnézéssel és javítgatással, pótolgatással nem érhetik el a célt, hogy t. i. a munkát a tudomány színvonalán álló kézikönyv minőségében megtartsák.

A régi munkából megmaradt a név, a kitűzött czél s nagyjából a kijelölt határok, de a szöveg maga teljesen át van dolgozva s az első műtől lehetőleg független. Az egyes cikkek száma jelentékenyen nagyobb a monographiaszerű gyűjteményes cikkek rovására, a mi a munka czélszerűségét és könnyen való kezelhetését tetemesen emeli.

A régi munka terjedelme volt 12308 számozott lap, vagyis 763 ív (czímlapokon, előszókon stb. kivül); az új munka 900 ívre van tervezve 10 kötetben, a melyek 45 éves félkötetekben fognak megjelenni oly módon, hogy évenként lehetőleg két ilyen félkötet jelenjék meg. De, nemcsak az ívek száma nagyobb, hanem az egyes ívek nagysága és terjedelme is. Előnyére válik a munkának az is, hogy a gót betűk helyett latin betűket vettek, csak az kár, hogy a nyomás túlságosan sűrű.

Az előttünk fekvő első félkötet 1440 hasábjával megfelel a régi munka I. kötete 1—738 lapjainak.

Előnyösen átdolgozott cikkek főképen a következők: Aal (anguilla) Abacus, Abaris, Abas, Abdicatio, Aberglaube (a régiben Magia és Superstitio alatt és szétszórva, itt először rendszeresen egybeállítva jeles dolgozatban Riess-től 64 hasábon), Abar, Abrogatio legis és magistratus, Absentia, Absolutio, Acca, Accius, Achaia, Achilleus, Ackerbau, Acta, Actio, Adlector, Adonis, Adulterium, Aedilis, Aelius, Aemilius, Aera, Aerarium, Aestimatio, Agamemnon, Aischines, Aischylos, Ala stb. hogy csak azokat említsem fel, a melyeken figyelmem az első átnézésnél fennakadt s a melyeket a két műben tűzetesen egybevetettem.

Általában véve feltűnő a sok új czikk a történelemből, földrajzból és mythológiából.

Minden jel arra mutat, hogy ez az új munka méltó utódja lesz a közkedveltségű Pauly-nak.

Részemről a megjelent első félkötet után csak melegen ajánlhatom megszerzését a classica philologia tanárainak és minden közkönyvtárnak. Évenként 30 márká erre a célra nem sok, annál kevésbbé, mert 2 márkás füzetekben is kapható.

Szamosi.

IV. Béla király.

Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán írta dr. Wertner Mór. Temesvár 1893. — Történeti, nép- és földrajzi könyvtár. Kiadja Szabó Ferencz n.-eleméri plébános LV. kötet. 8r. 251. l. Ára 2 frt 50 kr.

Történetünk monographicus és biographiai feldolgozása az utóbbi években örvendetes lendületet vett. Virágzó vállalatunk a Történeti Életrajzok maga évenként több életrajzot bocsát közre. De vajmi kevés ezek között, a mi a régmúltba, történetünk első századaiba vezessen vissza. És ez természetes is a legrégebb adatok gyér világa mellett, a mi kevés engedi meg egy-egy történeti alaknak egyénítését. Annál nagyobb örömmel kell fogadnunk minden olyan munkát, mely pl. az Árpád-házi királyokról szól.

Ilyen *Wertner Mór* nagy szorgalmú és kiváló genealogusunk mun-

kája IV. Béla király történetéről, a kinek nevéhez egy zivataros félszázad története fűződik. És milyen félszázad? A mely alkotmányos fejlődésünk, nemzeti létünk, politikai függetlenségünk tekintetében egyaránt korszakot alkotó. S Béla királyt úgy ismerjük, mint nagy idők nagy emberét. Mint *trónörökös* a reformpárt vezérférfia, a ki az aranybulla írott törvényeit az életbe átvinni buzgólkodott; mint *uralkodó* az ország második megalapítója, a ki egy nagy, a legnagyobb katasztrófa után országát és nemzetét újra megalkotta, sőt újabb hódítással öregbítette; végül mint *öreg király* conservatív, nemzetével s fiával az ifjabb királyllyal szemben is, a miből nem egy összeütközés, pártviszály és küzdelem keletkezett.

Ennek a kiváló történeti alakunknak életrajzát írta meg Wertner Mór, a krónikákon kívül felhasználva az oklevél-publicatiók anyagát is; így nem egy új, eddigelé ismeretlen életviszonyára vet világot a nagy királynak. Négy könyvre osztja munkáját. Az I. „*A tatárjárásig*“ terjed. András trónvillongásával kezdődik bátyjával Imrével, nejének Gertrudnak nagyravágását tüntetvén fel a testvérharcz előidézőjéül. Azután II. András uralkodását festi, Gertrud megöletését, majd a király harmadik nősüléséből származtatja a további viszályokat az öreg és ifjú király Béla között, ennek nagyravágó neje Mária (görög császár leány) lelkéből gyűlölvén férje mostoháját az olasz örgróf leány Beatrixot. A II. könyv „*A tatárjárás*“ történetét nyújtja, főkép *Rogierius* siralmas éneke és *Tamás* spalatói főesperes munkája nyomán, levonván itt is az oklevelek tanúságát s ezekből összeállítja mindazoknak a névjajstromát (64 nevet), a kikről az akkori oklevelek megemlékeznek. A III. könyv „*Az ország rekonstrukciója és külviszályok*“ cz. a. tárgyalja a további eseményeket, az ország helyreállítását, az osztrákokkal, csehekkel vívott harcokat, Stiria megszerzését, a dalmát ügyeket stb. A IV. és utolsó könyv a „*Családi viszályok*“ történetét nyújtja. „*Függelék*“-ben I. „*IV. Béla tartózkodásai*“ vannak összeállítva datumok és hely szerint, hivatkozással a forrásokra. II. „*IV. Béla családjának tisztviselői*“ korrendben. Végül ugyanakképen „*II. András tisztviselői*.“

Általában Wertner mint genealogus mindenütt kiváló súlyt fektett munkájában a genealógiára s e tekintetben érdemel munkája legtöbb figyelmet és elismerést, mert ezáltal több dolog új világításban áll előttünk, bár viszont ez néhol nehézkessé teszi a munka menetét. Irályán itt-ott meglátszik az idegenszerűség s több erős germanismust idézhetnénk; de ellensúlyozza ezt az az érdem, hogy mégis magyarul ír és érez.

Munkája a *Szabó Ferencz* Történeti nép- és földrajzi könyvtárában jelent meg, immár az 55-ik kötetül. Bámúlatos az a buzgalom és gazdag siker, mint képes egyetlen ember ennyi derék magyar könyvet kiadni. Az írók érdeme itt valóságosan megoszlik a kiadó elvitázhatatlan nagy érdemeivel, mert nélküle az ő kiadásában megjelent könyvek közül sok nem látott volna világot, ha ő azok megírására impulsust nem ad.